

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی **رهیافت**

سال پانزدهم، شماره ۵۴، بهار ۱۴۰۰
صفحه ۴۳ تا ۶۰

سواد رسانه‌ای اسلامی؛ الگویی برای بازنمایی رسانه‌های گروهی در آسیب‌شناسی

نهاد خانواده از منظر گفتمان انقلاب اسلامی

امیرطاها مخدومی / دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد آیت الله
آملی، مازندران، آمل، ایران drmakhdoumi@yahoo.com
مهدی اسماعیلی / استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائمشهر، مازندران،
قائمشهر، ایران (نویسنده مسئول) dresmaeli@yahoo.com
حسن حاجی تبار فیروزجانی / استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائمشهر،
مازندران، قائمشهر، ایران hajitabar@yahoo.com

چکیده

آسیب‌شناسی نهاد خانواده یکی از چالش‌های مهمی است که نقش و جایگاه مهمی در نظام سیاسی اسلامی دارد. با این حال، اهمیت یافتن رسانه‌ها، ترویج فردگرایی و همچنین سست شدن نهاد خانواده باعث شد تا برخی دیدگاه‌ها برای اصلاح و بازیابی نقش و جایگاه آن دیدگاه‌های خاص خود را مطرح سازند. در این میان، الگوی سواد رسانه‌ای اسلامی به عنوان چارچوبی برای بازنمایی رسانه‌های گروهی جهت تبیین آسیب‌شناسی نهاد خانواده از جایگاه خاصی برخوردار است. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی جایگاه سواد رسانه‌ای اسلامی در بازنمایی رسانه‌های گروهی جهت تبیین آسیب‌شناسی نهاد خانواده است. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است: سواد رسانه‌ای اسلامی از چه راه‌هایی می‌تواند باعث حراست و پایداری نهاد خانواده در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی شود؟ فرضیه نوشتار این است: سواد رسانه‌ای اسلامی با اتخاذ رویکرد انتقادی، فطرت‌نگری، حقیقت‌طلبی، ترویج گفت‌وگو و مجادله احسن و تأکید کرامت انسانی نقش مهمی در ارائه الگوی مناسب برای حمایت از نهاد خانواده دارد. روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

کلیدواژه: سواد رسانه‌ای، بازنمایی رسانه، خانواده، کرامت انسانی، انقلاب اسلامی.

تاریخ تأیید ۱۳۹۸/۰۹/۱۰

تاریخ دریافت ۱۳۹۷/۰۸/۰۵

مقدمه

آسیب‌شناسی نهادها و سازمان‌های مختلف بشری یکی از راه‌های شناخت و مقابله با تهدیداتی است که این نهادها را با چالش روبرو می‌سازد. این رویکرد هم می‌تواند در حوزه نهادهای رسمی و هم در حوزه نهادهای غیررسمی از جمله خانواده باشد. بر این اساس، آسیب‌شناسی نهاد خانواده به عنوان یکی از نهادهای مهم و تأثیرگذاری در جامعه اسلامی از ضرورت‌ها و اهداف مهم انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. از همه مهم‌تر، نقش و جایگاه خطیر رسانه‌ها در دوره کنونی حاکی از آن است که برای بررسی و تبیین آسیب‌شناسی نهاد خانواده نیازمند توجه به نقش آفرینی آنان نیز هستیم. بدین ترتیب، آنچه در رسانه‌ها، تحت عنوان بازنمایی خواننده می‌شود، نقش مهمی در تبیین آسیب‌شناسی نهاد خانواده در جامعه اسلامی و در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی بر عهده دارد.

بر این اساس، رسانه‌ها دارای کارکردهای متفاوتی هستند که طیف متعددی از آثار سازنده و منفی را در بر می‌گیرند. به طور مشخص، جنبه‌های مثبت رسانه بر بعد اطلاع‌رسانی و آگاهی-بخشی آنان، کاهش فاصله زمانی و از بین بردن بُعد فضا می‌باشد. همچنین، بیشترین جنبه‌های نگرانی از رسانه‌ها از جنبه اجتماعی آن‌ها ناشی می‌شود. بدین معنا که مسائلی مانند حفظ حریم خصوصی که در واقع برای افراد مهم است به یک مسأله اجتماعی تبدیل شود. این موضوع مشکلی اساسی برای افراد و سازمان‌ها بوده است. نگرانی‌های مربوط به حفظ حریم خصوصی افراد در مقابل بی‌اعتمادی به رسانه‌های اجتماعی، سرقت هویت و سوءاستفاده از اطلاعات شخصی افراد، افشای اطلاعات اشخاص یا سازمان‌ها، مسائل مربوط به جوانان و نوجوانان به عنوان مثال سوءاستفاده‌های جنسی، افسردگی، اعتیاد به فیسبوک، عدم حفظ حریم خصوصی افراد، به اشتراک‌گذاردن بیش از حد اطلاعات، پخش و افشای اطلاعات نادرست درباره خود و دیگران و همچنین نگرانی‌های خانواده‌ها و والدین در این زمینه نیز از جمله تهدیدهای رسانه‌ها هستند (Punjabi, 2014: 30). ضمن اینکه تهدیدات ناشی از رسانه‌ها تحت تأثیر مسأله دیگری به نام بازنمایی آنان از مسائل گوناگون نیز قرار دارد. بدین معنا که جوامع مختلف به دلیل اهمیت دادن به برخی ارزش‌ها و هنجارهای خاص، رسانه‌های گروهی را به عنوان تهدیدی برای خود نیز قلمداد می‌کنند.

هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی نقش و جایگاه بازنمایی رسانه‌های گروهی در تبیین آسیب‌شناسی نهاد خانواده در نظام اسلامی و انقلاب اسلامی است. بدین معنا که مهم‌ترین شیوه

بازنمایی رسانه‌های گروهی در زمینه آسیب‌شناسی نهاد خانواده چگونه است و دارای چه مؤلفه‌هایی است؟ در همین راستا، بررسی نگرش انقلاب اسلامی نسبت به نهاد خانواده، اهداف خانواده در نظام اسلامی، نقش، جایگاه و اهداف رسانه در انقلاب و نسبت آن با آسیب‌شناسی نهاد خانواده از مهم‌ترین موضوعاتی است که در این زمینه مطرح می‌شود. به طور مشخص، تبیین بازنمایی رسانه‌های گروهی در زمینه آسیب‌شناسی نهاد خانواده بر ارائه راهکارهای مؤثر در این زمینه متمرکز می‌شود و بیش از هر چیز به دنبال آن است تا با بررسی و اهمیت نهاد خانواده در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی، اهداف و آرمان‌های آن، راه‌حلی برای حمایت از نهاد خانواده به عمل آورد.

۱- پیشینه تحقیق

در زمینه نقش و جایگاه رسانه‌ها و نسبت آن با نهاد خانواده مطالب متعددی نگاشته شده است که در اینجا به چند مورد از تحقیقات اصلی اشاره می‌شود:

پژوهشی با عنوان «اشکال نوپدید خانواده در ایران و چالش‌های آن» (۱۳۹۶) به نهاد خانواده به عنوان یکی از قدیمی‌ترین نهادها در ایران اشاره می‌کند که البته در دوره کنونی و تحت تأثیر رسانه‌های غربی دچار تغییرات گسترده شده و جایگاه آن در جامعه نیز متزلزل شده است. به همین دلیل تقویت گفت‌وگوی بین نسلی به عنوان راهکاری برای بهبود و ارتقای جایگاه خانواده پیشنهاد می‌شود. در مقاله «تحلیل روایت چگونگی بازنمایی خانواده در سینمای بعد از انقلاب اسلامی» (۱۳۹۵)، این نتایج بدست آمد که فیلم‌ها در هر دوره‌ای، تحت تأثیر گفتمان آن دوره هستند. به طوری که فیلم‌های دهه ۶۰، ۷۰ و ۸۰ ش. هر کدام تحت تأثیر گفتمان زمانه خود قرار دارند. با این حال سیر حرکت سینما در حیطه خانواده از دهه ۶۰ به بعد نشان می‌دهد که از میزان کنش‌های پرخاشگرانه میان اعضای خانواده کاسته شده و کنش‌های فاقد محبت جای آنان را گرفته و سپس در دهه ۸۰، کنش‌های جدلی همراه به سوءظن بین زن و مرد در خانواده نمود یافته است. همچنین در مقاله «ارائه مدل ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی در سیمای جمهوری اسلامی ایران با محوریت برنامه‌های نمایشی» (۱۳۹۵)، این نتایج بدست آمد که تلویزیون دارای سه کارکرد اصلی؛ میانجی شکوفایی سبک زندگی اسلامی-ایرانی است؛ دومین کارکرد آن، نمایش خصوصیات فرهنگ ملی و خرده فرهنگ‌های بومی و محلی است؛ و سومین کارکرد آن نیز، ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی است. در نهایت اینکه در پژوهش «ارائه راهبردهای مصون‌سازی بنیان خانواده در برابر جنگ نرم: با تأکید بر تهدیدات فرهنگی» (۱۳۹۴)، نهاد خانواده، نهادی آسیب‌پذیر در برابر تهدیدات جنگ نرم معرفی می‌شود و با رویکردی میدانی

نشان می‌دهد که تهدیدات جنگ نرم در حوزه نهاد خانواده، تهدیدات جدیدی را پدید آورند که هر کدام به نوبه خود، تهدیدی فرهنگی محسوب می‌شوند و رسانه‌ها، مخصوصاً رسانه‌های نوظهور و شبکه‌های اجتماعی، خانواده مطلوب اسلامی را با چالش‌های اساسی روبرو ساخته‌اند. پژوهش‌های مذکور هرچند از یک جهت به بررسی تأثیر رسانه و نسبت آن به نهاد خانواده می‌پردازند و از این جهت با پژوهش مذکور دارای اشتراک هستند. اما از یک جهت دیگر، پژوهش حاضر به دلیل تبیین بازنمایی رسانه‌های گروهی در زمینه آسیب‌شناسی نهاد خانواده از دیدگاه انقلاب اسلامی، رویکرد متفاوتی را دنبال می‌کند و درصدد است تا با طرح کردن مسأله سواد رسانه‌ای منظر آموزه‌های اسلامی، راهکارهایی برای بهبود وضعیت نهاد خانواده از منظر گفتمان انقلاب اسلامی ارائه دهد.

۲- چارچوب نظری تحقیق؛ سواد رسانه‌ای اسلامی

سواد رسانه‌ای (Media Literacy) به نوعی درک و مهارت مخاطبان اطلاق می‌شود که نگاهی عمیق و همه‌جانبه به مسائل مختلف رسانه‌ای دارند و حتی مخاطبانی را در بر می‌گیرد که از توانایی استقلال، شناخت بایدها و نبایدها، تجزیه و تحلیل اطلاعات و همچنین توجه به محتوای واقعی رسانه‌ها برخوردار هستند. سواد رسانه‌ای در واقع تفکر انتقادی نسبت به محتوای رسانه هاست. این امر نیازمند هوشمندی و هوشیاری مخاطبان و تشخیص واقعیت‌ها از دل رسانه‌های گروهی است. در این معنا، سواد رسانه‌ای بر مبنای توانایی مخاطبان و فراروی از نگرش عادی به محتوای رسانه‌هاست که در واقع نوعی شامل رویکردی عمیق و همه‌جانبه به محتوای رسانه‌ها می‌شود.

نهادینه کردن دیدگاه انتقادی یکی از مؤلفه‌های اصلی سواد رسانه‌ای است که به افزایش درک و شناخت آحاد جامعه از نحوه استفاده از رسانه‌های دیداری و شنیداری منجر می‌شود. این دیدگاه همچنین می‌تواند به صاحبان رسانه‌ها در زمینه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی گستره وسیعی را نشان دهد که براساس آن محتوای رسانه‌ها در زمینه‌های تبلیغات، آموزش قوانین و مقررات اجتماعی، شناسایی مصادیق ضد امنیت اجتماعی و ... را سامان ببخشد. همچنین اتخاذ رویکرد انتقادی و بالا رفتن سواد رسانه‌ای می‌تواند تفکر انتقادی را در بین مخاطبان رسانه‌ها نیز افزایش دهد و مخاطبان نیز با سعه صدر بیشتری به کاوش درباره محتوای رسانه‌ها پردازند. بنابراین سواد رسانه‌ای اسلامی دارای ویژگی‌های خاصی است که بر مبنای توجه به ارزش‌های دینی، اتخاذ رویکرد انتقادی، بصیرت بخشی به مخاطبان و حتی ارائه محتوای متناسب برای ترویج فرهنگ انسانی و اسلامی شکل می‌گیرد.

سواد رسانه ای اسلامی بر مبنای رویکرد انتقادی و خاص خود، هم به نقش رسانه‌های بیگانه می‌پردازد؛ هم به تشخیص خود و بد می‌پردازد؛ حقیقت محور است؛ انتقادی است؛ فطرت نگر است؛ و همچنین به دلیل رویکرد معنویت‌گرایانه خویش، لذت‌گرایی را به عنوان یک هدف اصلی نمی‌پذیرد. در این زمینه، رهنمودهای قرآن کریم به مثابه نقشه راهی است که در چارچوب آن می‌توان به نقشه‌های شوم دشمنان در پشت رسانه‌های آنان پی برد. بدین معنا که جبهه کفر و باطل تلاش می‌کند تا با ظاهری آراسته و دروغ‌هایی لعاب دار، حقایق را پوشاند و امور غیرواقع را به جای واقعیت و حقیقت بنشانند و حتی خود را مدعی حقیقت بدانند. در همین راستا، قرآن همچنین دشمنان را دائم در حال کید و فریب دانسته و از مؤمنان می‌خواهد که با بصیرت به نقشه‌های شوم آنان پی ببرند. جایی که می‌فرماید: «إِنْ تَمَسَسَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِهِ مَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ». (سوره آل عمران، آیه ۱۲۰). «اگر خیری به شما برسد، آن‌ها ناراحت می‌شوند و اگر مصیبتی برسد خوشحال می‌گردند و شما اگر صبر کنید و از خدا بترسید، کید آن‌ها هیچ ضرری به شما نمی‌زند که خدا به آن‌چه می‌کنید، احاطه دارد».

بدین ترتیب سواد رسانه‌ای به عنوان یک مقوله مهم در آموزه‌های نوین اسلامی، نقش مهمی در تداوم فرهنگ اسلامی و تقویت نهادهای مورد قبول آن از جمله خانواده دارند. بر این اساس می‌توان حقیقت‌طلبی، مقابله با ظلم، ترویج گفت‌وگو و صلح، کرامت انسانی، حقیقت‌طلبی، فطرت‌نگری و صداقت را به عنوان محورهای سواد رسانه‌ای اسلامی مطرح نمود.

۲- ۱- جایگاه خانواده در انقلاب اسلامی

خانواده که از گذشته تا به امروز، هسته مرکزی جامعه تلقی می‌شود، در آئین و آموزه‌های اسلامی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است؛ زیرا نه تنها بستر تربیت فرزندان و محل شکل‌گیری شخصیت آنان است، بلکه مبین‌الگوی مناسب برای تشکیل خانواده آینده‌شان محسوب می‌شود. قرآن کریم نیز در آیات متعددی بر اهمیت تشکیل خانواده و ضرورت ایجاد صمیمیت و محبت در آن تأکید نموده است. همچنین، زن و شوهر صالح را ستوده است و زندگی زناشویی را مایه آرامش مرد و زن قلمداد می‌نماید؛ به عنوان نمونه: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ». (سوره روم، آیه ۲۱). «و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میان شما مودت و رحمت قرار داد. در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند!».

از این منظر، ضرورت تشکیل خانواده، حفظ و حراست از آن، تربیت فرزندان صالح و تلاش برای ساختن جامعه‌ای سالم و سرشار از نشاط مهم‌ترین اهداف تشکیل خانواده محسوب می‌شوند. ضمن اینکه در این میان، وجود همسر و فرزندان اساس تکوینی است که جامعه بشری و بقاء آن وابسته به آن است و در آن، حکم تعاون و کمک میان افراد بشری محقق می‌شود و کفران این نعمت، هلاکت جامعه انسانی است. بدین معنا که اگر انسان نعمت تشکیل خانواده را کفران نماید و به جای آن روش‌های دیگری برای زندگی برگزیند، هیچ رابطه دیگری جایگزین آن نخواهد شد و جمعیت بشر متلاشی گشته و هلاکت نوع انسان قطعی خواهد شد. بنابراین می‌توان گفت کدام نعمت بالاتر از اینکه خدا از جنس بشر، همسرانی را بیافریند و فرزندان و نوه‌هایی پدید آورد و باعث ازدیاد نسل بشر شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ج ۲، ص ۳۶۸).

ضمن اینکه برپایی نهاد خانواده از منظر آموزه‌های قرآن کریم، بر پایه «مساوات» بنا شده است و در آن، زن و مرد به گسترش فرزند و تداوم سنت الهی اقدام می‌ورزند. به تعبیر قرآن کریم که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً» (سوره نساء، آیه ۱). «ای کسانی که ایمان آورده‌اید از مخالفت با فرمان‌های پروردگارتان بپرهیزید. آن که شما را از یک تن آفریده و جفتش را از جنس او آفرید و از آن دو تن، زنان و مردان بسیاری را منتشر و پراکنده کرد».

با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، انقلاب اسلامی ایران نیز به نهاد خانواده به عنوان یکی از ارکان حفظ نظم اجتماعی و بسط ارزش‌های دینی توجه خاصی نموده است. از این منظر، یکی از نشانه‌های بزرگ تدبیر پرورگار و ربوبیت و ولایت او است که برای انسان‌ها همسرانی از جنس خودشان آفریده که از یکسو مایه آرامش روح و جان اوست و از سوی دیگر، مایه بقاء نسل و تکثیر مثل و تداوم وجود انسان و جلوگیری از انقطاع نسل بشر می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ج ۲، ص ۳۶۸).

در این باره اصل ۱۰ قانون اساسی کشور ما نیز لازم دانسته که همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد. همچنین، اعمال حق ازدواج و تشکیل خانواده مرحله مهمی از زندگی اجتماعی فرد است که زمینه سازگاری بیشتر فرد با جامعه را فراهم می‌کند و بستر مناسبی را برای ارضای نیازهای روانی، جنسی، اجتماعی و شخصیت-سازی او فراهم می‌سازد. بدین ترتیب از نظر حقوقی، خانواده، جمله محیط‌های اجتماعی شخصی و از نوع انتخابی محسوب می‌شود که شخص با ازدواج کردن به آن وارد می‌شود و خود این

محیط را انتخاب می کند یا حداقل آن را می پذیرد (کی نیا، ۱۳۸۴: ۷۸۴). و با این کار روابط خویشی و اجتماعی فرد گسترش پیدا می کند، فرد از انزوای اجتماعی خارج می شود، تعلق ها و پایگاه های اجتماعی جدیدی پیدا می کند و با مسئولیت های اجتماعی و تقسیم کار آشنا می شود. علاوه بر این، اهداف متعددی در رابطه با تداوم و حمایت از نهاد خانواده دیده می شود که به طور مشخص، رویکرد دینی انقلاب اسلامی نیز آنان را دنبال می کند. چه اینکه، فراهم کردن امکانات تشکیل خانواده یکی از راه های سالم سازی و ایجاد امنیت اجتماعی می باشد که از انحطاط، سرگردانی، معاشرت با گروه های منحرف، طغیان، انحرافات جنسی، شیوع بیماری های خطرناکی همچون ایدز و تولد کودکان نامشروع در جامعه پیشگیری می کند و در مقابل عدم توجه به این حق افراد و نداشتن علقه خانوادگی باعث بروز انواع بزهکاری ها می گردد از جمله گفته می شود که اغلب جانیان خطرناک، معتادان و مجرمین به عادت از کسانی هستند که خانواده ای تشکیل نداده اند و مجرد زندگی می کنند (کی نیا، ۱۳۸۴: ۷۵۸). بنابراین تشکیل خانواده و مقابله با تهدیداتی که می توانند بنیان خانواده را با تزلزل روبرو سازند، یکی از اهداف دولت اسلامی است. زیرا عامل شکوفایی فردی و جمعی، برقراری امنیت اجتماعی، جلوگیری از فساد، جرم و جنایت است و به عنوان عاملی مهم برای جامعه پذیری آحاد جامعه از جایگاه رفیعی برخوردار است. به علاوه، برخورداری از یک نهاد خانوادگی سالم بستر مناسبی برای تأمین انواع نیازهای فرد است؛ تأمین نیازهای عاطفی افراد یکی از کارکردهای مهم برخورداری از یک محیط خانوادگی سالم می باشد.

از اینجاست که میان رسانه های گروهی و نهاد خانواده پیوند وثیقی برقرار می شود. بدین معنا که رسانه ها هم به عنوان عاملی برای تداوم نظام خانواده و هم تهدیدی برای آن محسوب می - شوند که می توانند با ترویج فرد گرایی، رویکرد جمع گرایانه نهاد خانواده را با چالشی اساسی روبرو سازند. در همین راستا، در قانون اساسی جمهوری اسلامی، حفظ و رعایت حقوق شهروندان از حیث تشکیل خانواده مورد تاکید قرار گرفته و دستگاه های دولتی موظف به پاسخگویی بر مطالبات مردم در راستای سامان دادن تعاملات شهروندان، رفع تبعیض میان آنها، فراهم کردن آسایش و آرامش آنها یا در تسلط گرفتن شأن والای انسانی در راستای تحقق حقوق شهروندی هستند. بنابراین، مدیران و دست اندرکاران جامعه اسلامی و رسانه ها در راستای پیشگیری از بروز تخلفات و قانون شکنی در جامعه باید وظایف خود را به درستی انجام دهند تا نهاد خانواده به عنوان یک سنت الهی و تاریخی حفظ شود. بدین معنا که رسانه های دیداری و شنیداری می توانند نقش تأثیرگذار و تعیین کننده ای در تبیین حقوق شهروندی و آشنا کردن

مردم با قانون شهروندی ایفا کنند. صیانت از حقوق شهروندی باید در اولویت کاری همه دستگاه‌های اجرایی قرار گیرد. اگر مردم نسبت به حقوق و حق خود آگاه باشند، حقشان را مطالبه می‌کنند و غفلت از این امر به بروز انفعال اجتماعی و بی‌تفاوتی مردم نسبت به موضوعات مهم می‌انجامد. افزایش آگاهی مردم از حقوق شهروندی موجب مشارکت فعال‌تری در امور اجتماعی و کاهش معضلات و آسیب‌های اجتماعی است.

از طرفی دیگر، گفتمان انقلاب اسلامی، ارتباط موثقی با نقش رسانه‌ها و مسأله کرامت انسان‌ها دارد که به طور مشخص برگرفته از آموزه‌های اسلامی است و در قالب مواد مختلف قانون اساسی متبلور شده است. نظر به کرامت و ارزش والای انسان در شریعت مبین اسلام؛ نظر جایگاه رفیع انسان که در آیه شریفه ۷۰ در سوره مبارکه اسراء مورد تأکید قرار گرفته است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» «و به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا (بر مرکبها) بر نشانیدیم، و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی دادیم، و آنها را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری آشکار دادیم؛ نظر به فرمایش گهربار حضرت امام علی (ع): «جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ حُقُوقَ عِبَادِهِ مُقَدِّمَةً لِحُقُوقِهِ فَمَنْ قَامَ بِحُقُوقِ عِبَادِ اللَّهِ كَانَ ذَلِكَ مُؤَدِّيًّا إِلَى الْقِيَامِ بِحُقُوقِ اللَّهِ تَعَالَى» با این ترجمه که «خداوند سبحان حقوق بندگانش را بر حقوق خودش مقدم دانسته است پس هر که حقوق بندگان را رعایت کند، این امر به ادای حقوق خداوند منجر خواهد شد» (خوانساری، ۱۳۶۰: ج ۳، ص ۳۷۰).

بر همین اساس، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مسأله کرامت انسانی از جمله نقش خانواده در قالب‌های مختلفی از جمله: حقوق بشر و تبیین جایگاه آن، دارای اهمیت ویژه‌ای است، چراکه نظام جمهوری اسلامی ایران چه از نظر مبنای ایدئولوژی و چه از حیث سابقه تاریخی ملی و تمدن باستانی نمی‌تواند نسبت به موازین حقوق بشر و مسأله کرامت انسانی بی‌تفاوت بماند. قانون اساسی از یک سو به کرامت و ارزش ذاتی انسان پرداخته و از سوی دیگر، حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به طور خاص مورد تأکید قرار داده و رعایت آن‌ها را لازم دانسته است، در عین حال از ذکر عوامل محدود کننده اجرای حقوق و آزادی‌ها نیز غافل نمانده است (صفایی، ۱۳۷۰: ۷۱).

در بیان مبانی جمهوری اسلامی به عنوان نظام حکومتی جدید در ایران نیز اگرچه کرامت و ارزش والای انسان به عنوان مبنای ششم در اصل دوم قانون اساسی ذکر شده، ولی در همین بند آزادی و کرامت والای انسانی توأم با مسئولیت او در برابر خداوند تعیین گردیده است. همچنین

در اصل دوم بند ششم، پایه‌گذاری جمهوری اسلامی با احترام به «کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا» و بند هفتم اصل سوم «تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون» و همچنین در فصل سوم حقوق ملت از «اصل نوزدهم تا چهل و دوم» از تساوی مردم ایران از هر نژاد و قوم، زن و مرد، مصونیت جان و مال، حقوق، مسکن و شغل آنان از تعرض و از ممنوعیت تفتیش عقاید گرفته تا حق دادخواهی و منع شکنجه و هتک حرمت و حیثیت مردم و همچنین در اصول دیگر، مالکیت خصوصی در اصل چهل و ششم، حق مالکیت انسان بر سرنوشت خویش در اصل پنجاه و ششم، گسترش اجرای عدالت در اصل شصت و یکم و دیگر اصول، از مصادیق حقوق شهروندی ذکر شده در قانون اساسی ج.ا. ایران است.

۳- جایگاه سواد رسانه‌ای اسلامی در آسیب‌شناسی نهاد خانواده

سواد رسانه‌ای اسلامی به دلیل جایگاه خاصی که در انتقاد از وضعیت نامطلوب رسانه‌ها در عصر ارتباطات ایفا می‌نماید، اهمیت خاصی برای نهاد خانواده به عنوان نهادی تعدیل‌کننده آثار نامطلوب رسانه‌ها قائل می‌شود. بر این اساس، مهم‌ترین مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای اسلامی به عنوان مرکزیت‌بخشی به نقش خانواده، آسیب‌شناسی از آن و همچنین ترویج رویکرد خانواده‌محوری در چند محور مورد توجه قرار می‌گیرد

۳-۱- حقیقت‌طلبی و نفی رویکرد مادی‌نگرانه

برخی دیدگاه‌های کلان‌نگر که رویکردی سراسر انتقادی درباره نقش و جایگاه رسانه‌ها در برابر فرهنگ و هویت اسلامی مطرح می‌کنند، بر این عقیده هستند که رسانه‌های غربی، ارزشی برای هویت سایر جوامع از جمله هویت اسلامی قائل نیستند. برای مثال، دیدگاه افراطی تضاد میان اسلام و غرب که ریشه‌های بازنمایی آن از دوره شرق‌شناسی آغاز می‌شود، در دوره نو شرق‌شناسی به شیوه‌ای افراطی‌تر و رادیکال‌تر به تصویر کشیده می‌شود. اسلام طبق دیدگاه نو شرق‌شناسان، به شکل ابدی با خشونت، تعصب، عقب‌افتادگی^۱ و استبداد^۲ همراه بوده و از صلح، تحمل، پیشرفت و دموکراسی فاصله دارد. حجاب نیز یک نمونه از عقب‌افتادگی، استبداد و

۱. Violence

۲. Intolerance

۳. Backwardness

۴. Despotism

۵. Tolerance

ضد آزادی دانسته شده است (بشیر، ۱۳۹۰: ۶۰). صرفنظر از اینکه رویکرد نو شرق شناسی چگونه به تحلیل روابط رسانه‌ها و فرهنگ غرب می‌پردازد، اما باید گفت آنچه مهم است آثار و پیامدهای رسانه‌های گروهی بر نهاد خانواده است که در نزد جامعه اسلامی و مخصوصاً گفتمان انقلاب اسلامی از اهمیت خاصی برخوردار است. بنابراین با این پیش فرض که رسانه‌های گروهی تهدیدی برای نهاد خانواده و محملی برای ترویج فرهنگ فردگرایی محسوب می‌شوند، می‌توان به ارائه راه‌حل در این زمینه پرداخت.

در مقابل، دین اسلام با تکیه بر کرامت و ارزش‌های انسانی به دنبال «صنعت فرهنگ» نیست. بدین معنا که اسلام هیچگاه به دنبال سلطه بر اذهان نیست. بلکه تلاش می‌کند موانع اندیشه آزاد را برطرف سازد تا افراد، خود به برداشتی مستقل از حقیقت برسند. از نظر رسانه کرامت محور اسلامی، وقتی حقیقت موجود است و گرایش به حقیقت در نهاد افراد قرار گرفته است، تنها لازم است اجازه داده شود تا افراد آزادانه و مستقل بیاندیشند (حاج محمدی، ۱۳۹۵: ۷۰۵). بر این اساس، سواد رسانه‌ای اسلامی هنگامی که با رویکرد فطرت‌نگر و کرامت‌محور خود به رسانه‌ها توجه نشان می‌دهد، بر ضرورت مقابله با محتوای مخدوش و برهم زننده کانون گرم خانواده نیز تأکید می‌کند. در این صورت، رسانه مطلوب، تربیت دینی را بر تربیت مادی‌گرایانه ترجیح می‌دهد و با توجه به فرهنگ غنی اسلام، خلاقیت کافی، درک نیازهای هر زمان و حل تعارضات موجود را مورد توجه قرار می‌دهد (بخشنده بالی، ۱۳۸۵: ۱۳۰).

۲-۳- نگاه فطرت‌گرایانه به انسان

سواد رسانه‌ای اسلامی بر محوریت فطرت و نقش آن در شکل‌دهی به زندگی انسان طراحی شده است و بر همین اساس با دفاع از نهاد خانواده به نقد رویکردهای فردگرایانه رسانه‌ها می‌پردازد که در آن، بر نقش ابزاری و مادی انسان‌ها تأکید می‌شود. بنابراین دوری‌گزینی از فردگرایی و صنعت فرهنگ رسانه‌های غرب و تکیه بر توان بومی و ظرفیت‌های فرهنگی به نوبه خود راهی برای حمایت از نهاد خانواده و ثمرات پربار آن محسوب می‌شوند. بدین ترتیب، آنچه در این میان مهم است ارائه‌ای نظریه‌ای در باب رسانه است که در چارچوب آن هم بتوان ارزش‌های دینی جامعه را حفظ کرد و هم اینکه نهاد خانواده را به عنوان یک نهاد مهم مورد توجه قرار داد. به همین دلیل، از «رسانه طراز انقلاب اسلامی» می‌توان سخن به میان آورد که معنای آن، نظام‌مندی به معنای عام در جمهوری اسلامی ایران، براساس ارزش‌ها و باورهای انقلاب اسلامی است و نباید از الگوهای غربی و یا شرقی تبعیت کرد. بنابراین همه نهادها از جمله رسانه در جمهوری اسلامی ایران که لازم است برآمده از ارزش‌های اصیل انقلاب اسلامی باشند،

تفاوت‌های ماهوی و بنیانی با سایر رسانه‌ها دارند و لازم است این تفاوت در همه شئون آن، خصوصاً در حوزه نظری که پایه و اساس هر فعالیت و عملی است، دیده شود (واعظی، ۱۳۹۵: ۱۳۰). به نظر می‌رسد تسری چنین رویکردی به نظام خانواده و لزوم عمل بر مبنای ارزش‌های انقلاب و مفاد قانون اساسی در زمینه حمایت از نهاد مقدس خانواده به‌خوبی خواهد توانست آسیب‌های رسانه‌ای در حوزه نظام خانواده را به حداقل برساند.

سواد رسانه‌ای اسلامی به ما می‌گوید که اصلاح وضعیت عمومی جامعه امروزی ما به شدت تحت تأثیر رسانه‌هایی قرار دارند که حتی ممکن است محتوای آنان، تناسبی با فرهنگ عمومی جامعه اسلامی نداشته باشد. بنابراین یک اصل اساسی در سواد رسانه‌ای اسلامی آن است که بتوانند با انتخاب الگوهای شایسته و مناسب، آموزش‌های دینی را در رأس برنامه‌های عملی خود قرار دهند (بخشنده بالی، ۱۳۸۵: ۱۳۰). بدین ترتیب، بازنمایی رسانه‌های گروهی می‌بایست به گونه‌ای باشد که ارزش‌های محلی جوامع از جمله جامعه اسلامی را نیز مدنظر قرار دهد. امری که امروزه به دشواری قابل تحقق است و بیش از هر چیز شاهد یک‌تازی رسانه‌های غربی با محوریت فردگرایی و نادیده گرفتن ارزش‌های سنتی از جمله نظام نهاد خانواده هستیم.

برخلاف رویکرد فردگرایانه رسانه‌های غربی، رسانه مطلوب انقلاب اسلامی که حمایت از خانواده را در رأس آموزه‌های خود قرار می‌دهد، برخلاف آنچه سرلوحه رسانه‌های غربی قرار دارد، گرایشی به سوی فطرت پاک انسانی دارد و از این جهت، رسانه اسلامی از رسانه غربی متمایز است. در واقع می‌توان براساس نظریه فطرت و براساس اندیشه و مکتب رهبران جمهوری اسلامی ایران، نظریه رسانه دینی و طراز انقلاب اسلامی را از متن دین اسلام، مذهب تشیع، اصول و ارزش‌های بنیادین انقلاب اسلامی و نظرات رهبران انقلاب اسلامی ایران، تبیین کرد (واعظی، ۱۳۹۵: ۱۴۱). رسانه‌ای که هم به فطرت پاک انسانی ارجح می‌نهد و هم با گرایش به سمت حمایت از خانواده، زمینه را برای پرورش یک نظام الهی آماده می‌سازد. بنابراین رسانه‌ها در نقش یک «دانشگاه ملی»، وظیفه خطیری در جهت تربیت نیروهای اصیل انقلابی بر عهده دارند که لازمه شکوفایی آنان، توجه به مبانی نظام خانواده و حراست از آن است.

اخلاق اسلامی و ترویج فضائل اخلاقی یکی از مواردی است که می‌تواند الگویی برای بازنمایی رسانه‌های گروهی در تبیین رفتارهای نهاد خانواده از منظر گفتمان انقلاب اسلامی باشد. زیرا یکی از اهداف رسانه اسلامی دوری کردن از الگویی است که نسبتی با تفکر دینی ندارد (بخشنده بالی، ۱۳۸۵: ۱۱۳). بر این اساس، رسانه انقلابی که درصدد حمایت از نهاد خانواده است، نمی‌تواند نسبت به ترویج رذایل اخلاقی و سست شدن بنیان خانواده بی‌تفاوت باشد.

بنابراین طرد الگوی رسانه غیراخلاقی و جایگزینی آن با اخلاق اسلامی بر محوریت تعالی نظام خانواده راهی برای تقویت ارزش‌های انقلاب اسلامی تلقی می‌شود.

۳-۳- انسان‌سازی به جای فردگرایی افراطی

یکی دیگر از محورهای سواد رسانه‌ای اسلامی، دوری‌گزینی از فردگرایی افراطی است که در آن، توجه چندانی به نقش خانواده نمی‌شود. بر این اساس، در بحث آسیب‌شناسی خانواده، سواد رسانه‌ای اسلامی مبتنی بر برنامه‌تعلیمی دینی و الهی است و از این رو، رویکردهای غیردینی و مادی‌گرا را به کناری می‌نهد. مهم‌ترین موضوع در این زمینه، جایگزینی رسانه اسلامی با رسانه مروج «اسلام امریکایی» است. برخی اهداف اسلام امریکایی شامل: جدایی دین از سیاست، تحریف اسلام با دست بردن در محتوا و بیان جدید از دستورها و قواعد اسلامی است (بخشنده، ۱۳۸۵: ۱۵۳). به همین دلیل، سواد رسانه‌ای اسلامی، با معطوف ساختن نقش رسانه‌ها به نقش تربیتی زن و تولید محتوای مناسب در راستای اهداف متعالی زنان و فرزندان، نقش مهمی در ساختن آینده جامعه اسلامی دارد که بر مبنای ارزش‌های الهی تدوین می‌یابد. بازنمایی چنین نقش‌هایی در رسانه‌های انقلاب اسلامی از اهمیت خاصی برخوردار است.

به طور مشخص در رسانه کرامت‌محور و آنچه سواد رسانه‌ای اسلامی مطرح می‌کند، کنترل کودکان و نوجوانان در استفاده از رسانه‌های دیجیتال مثل رایانه‌ها، تلفن‌های همراه و محیط‌های فضای مجازی مثل شبکه‌های اجتماعی از مهم‌ترین دغدغه‌ها و نگرانی‌های خانواده‌ها به شمار می‌رود. به این دلیل که عدم نظارت بر محتوای چنین رسانه‌های فراگیری به مثابه نادیده گرفتن جنگ نرم علیه راهبرد رسانه‌ای جنگ نرم است. بنابراین رواج شایعات متعدد، منفی و غیرواقعی از طریق فیلم، خبر و گزارش، نوعی تهاجم فرهنگی و تهدیدات جنگ نرم است (چشمه‌نور و پوریانی، ۱۳۹۲: ۴۳). بنابراین طرح سواد رسانه‌ای در رسانه اسلامی حائز اهمیت است. مهم‌تر از نقشی که سواد رسانه‌ای اسلامی برای کودکان و فرزندان مطرح می‌کند، بازنمایی نقش واقعی زنان و توجه به کرامت ذاتی آنان به عنوان انسان، از وظایف مهم رسانه‌های انقلاب اسلامی است. این موضوع به خوبی در نگاه کرامت‌محور بنیانگذار انقلاب اسلامی متجلی است. ایشان درباره نقش زنان می‌فرمایند: «اسلام با نظر کرامت به زن نگاه می‌کند. همه خصوصیات انسانی میان زن و مرد مشترک است. یک انسان قبل از آنی که اتصاف پیدا کند به زن بودن، یا مرد بودن، متصف است به انسان بودن. در انسانیت، زن و مردی وجود ندارد، همه یکسانند. نگاه اسلام این است. خصوصیات جسمی‌ای خدای متعال در دو جنس قرار داده است که هرکدام نقشی در ادامه آفرینش، در رشد و تعالی انسان، در حرکت تاریخ بر عهده دارند؛ و نقش زن مهم‌تر است.

مهم‌ترین کار انسان، تداوم بخشیدن به نسل بشری است؛ یعنی تولید مثل؛ نقش زن در این کار قابل مقایسه با نقش مرد نیست. خانه از این جهت مهم است، خانواده از این جهت مهم است، محدودیت‌های اعمال غرائز جنسی از این جهت مهم است؛ با این دید باید به مسائل اسلام و به احکام شریعت اسلامی نگاه کرد (بیانات رهبری در اجلاس جهانی زنان ..، ۲۱ تیر ۹۱).

۴-۳- کرامت انسانی به جای لذات فردی

یکی دیگر از چالش‌هایی که رسانه‌های غربی بر علیه نظام خانواده اشاعه می‌دهند، ترویج رویکرد فردگرایی و اصالت بخشیدن به لذات جنسی است. این رویه به‌طور مشخص ناشی از رویکرد حاکم بر فلسفه اومانیستی غرب است که امروزه از زنان به‌عنوان ابزاری برای ترویج ابتذال، درآمدزایی و تبلیغات بهره می‌برند. اما نگرش دینی در رسانه به دنبال تقابل با این الگوی ناکارآمد است و درصدد این است تا ساحت قدسی دین را از آلودگی‌ها و خرافات پاک کند و جوانان را با چهره حقیقی دین آشنا نماید (نگارش، ۱۳۸۰: ۱۰۲). به‌طور مشخص در این گفتمان رسانه‌ای، «زن» به‌عنوان کانون خانواده در گفتمان انقلاب اسلامی محسوب می‌شود. همان‌طور که مقام معظم رهبری در این باره بیان می‌کنند: «یکی از کارهایی که در این زمینه سوّم که عرض کردیم باید انجام بگیرد، طبعاً این است که نگاه کنند ببینند آن مشاغلی که متناسب با این خصوصیت زن است، چیست. بعضی از مشاغل هست متناسب با ساخت زن نیست، خب اینها را دنبال نکنند. یکی از کارها این است که آن تحصیلاتی را که به آن مشاغل منتهی می‌شود، بر زن تحمیل نکنند» (بیانات رهبری در دیدار با جمعی از بانوان برگزیده کشور، ۳۰ فروردین ۹۳).

بدین ترتیب از منظر گفتمان انقلاب اسلامی و ایده‌های رهبران سیاسی آن، نقش زن به‌عنوان کانون محوری «خانواده» متفاوت از آن رویکرد ابزارانگاره‌ای است که در صنعت فرهنگ غرب دیده می‌شود. بنابراین بازگشت به فطرت ناب انسانی و توجه به ظرفیت‌های عظیم زنان در تحقق بخشی به اهداف متعالی خانواده، مهم‌ترین هدفی است که گفتمان انقلاب اسلامی برای رسانه‌های گروهی ترسیم می‌نماید. این گفتمان بر این عقیده است که یکی از نتایج نگاه ابزاری به زنان و خانواده، ترویج هرزه‌انگاری و سست شدن بنیان اخلاقی خانواده است. در مقابل نگاه ابزاری به انسان‌ها از جمله زنان، گفتمان اسلامی به دنبال آن است که انسان را به جایگاه واقعی خود سوق دهد و انسان را از پیروی از هواهای نفسانی بر حذر دارد (نگارش، ۱۳۸۰: ۸۹).

بر این اساس، بازنمایی رسانه‌های گروهی در گفتمان انقلاب اسلامی می‌بایست به گونه‌ای باشد که جایگاه خانواده به‌عنوان نهادی مؤثر و فرهنگ‌ساز دیده شود. راهکار مؤثر در این زمینه

آن است که در حوزه آسیب‌شناسی نهاد خانواده، مهندسی فرهنگی و مدیریت فرهنگی امری مهم شمرده شود. بنابراین رسانه مطلوب باید نقش نهاد خانواده را به عنوان ابزاری برای مقابله با تهدیدات جنگ نرم در نظر بگیرد. از منظر گفتمان انقلاب اسلامی، به میزانی که قوانین موجود درباره رسانه‌ها مورد توجه قرار گیرد، مطلوبیت خواهند داشت (مولانا، ۱۳۸۸: ۳۵). بدین معنا که نقش نهاد خانواده را به عنوان محملی برای مقابله با تهدیدات رسانه‌ها مورد توجه قرار دهند و از نظر محتوایی، ادبیات پربارتری در زمینه تقویت نقش خانواده در رسانه‌های تدوین شود.

همچنین در راستای توجه رسانه‌های انقلابی و بازنمایی فطرت انسانی در محتوای برنامه‌های خود، توجه به امیال و خواسته‌های فردی تا جایی مهم است که بتواند مانعی برای تحقق ارزش‌های الهی تلقی نشود. همچنین حفظ قداست نهاد خانواده و اتخاذ رویکردی جامع و همه‌جانبه از دیگر رسالت‌های مهم رسانه انقلابی است. در همین زمینه، توجه به فطرت انسان‌ها در حیطه بازنمایی رسانه‌ها و حمایت از نهاد خانواده از منظر انقلاب اسلامی، بدین گونه بیان می‌شود: «رعایت امیال، سلیق و اهمیت دادن به جذابیت و لذت‌بخش کردن پیام‌ها و برنامه‌های رسانه‌ای برای مخاطبان، نه تنها غفلت نمی‌شود، بلکه همواره یکی از شروط و ارکان مهم و ضروری پیام‌رسانی و فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی شمرده می‌شود. بنابراین تمایلات و سلیق‌های رسمی و توسعه می‌یابند که نیازهای فطری و حقیقی همسو و در راستای رشد و تعالی انسان‌ها باشند یا دست کم در ضدیت با نیازهای حقیقی و در نتیجه در جهت سقوط ارزش‌های اخلاقی نباشند. طبعاً این استراتژی از نگاهی جامع و نظام‌گرا به دین و مکتب الهی نشأت می‌گیرد؛ زیرا در این نگرش اصیل به دین، هدف غایی، کمال و تقرب انسان‌ها به مبدأ خیرات و خوبی‌ها است» (سلیمی، ۱۳۹۰: ۲۹۹). به نظر می‌رسد بازنمایی رسانه‌های گروهی از جهت توجه به فطرت پاک انسانی و بازگشت به اهداف راستین انسانی از جمله رویه‌هایی است که می‌تواند آسیب‌های فردگرایی منفعت‌طلبانه رسانه‌ها را به حداقل برساند و البته رویکردی ایجابی برای حمایت از نهاد خانواده در نزد رسانه‌ها پدید آورد. بنابراین یک رسانه دین‌مدار با برگزیدن استراتژی «تعمیق هویت الهی» باید به ترویج و تعمیق ارزش‌های الهی و نفی ارزش‌های الهی و نفی ارزش‌های کاذب مانند تفاخرهای قومی، نژادی، طبقاتی و ... پردازند که در این صورت ارزش هرکس متناسب با ارزش‌های الهی مانند (میزان زهد و تقوای فردی و اجتماعی، خدمت به جامعه، ایثار، فداکاری و ...) بازتعریف خواهد شد (سلیمی، ۱۳۹۰: ۳۱۱).

۵-۳- ترویج فرهنگ گفت و گو در خانواده

در نهایت اینکه از منظر سواد رسانه‌ای اسلامی، بازنمایی رسانه‌های انقلابی باید به گونه‌ای باشد که هم مروج فرهنگ همکاری در بین مردم باشد و هم اینکه بتواند زمینه‌ای برای گفت-وگویی فرهنگی میان آنان فراهم آورد. از این منظر، سواد رسانه‌ای اسلامی جایگاه خانواده را به عنوان نهادی متعالی به تصویر می‌کشد که مبتنی بر گفت‌وگو و مجادله احسن قوام و دوام می‌یابد. بر این اساس، برقراری روابط تفاهم، احترام طرفینی و ترویج فرهنگ گفت‌وگو بر مبنی عقلانیت است. جایی که بازنمایی‌های اغواکننده، مادی‌نگر و مبتنی بر لذات جنسی و مادی جایگاه والایی ندارند و به دلیل رویکرد خانواده محوری در رسانه‌ها، جای خود را به مقولات سالمی نظیر ازدواج، زندگی مبتنی بر همکاری و تعامل و همچنین آموزش شیوه‌های سالم زندگی می‌دهد. همچنین سواد رسانه‌ای اسلامی بر مبنای رویکرد چندوجهی خود، عناصر مهم در ارتباط با خانواده را مورد توجه قرار می‌دهد. زیرا در اسلام، هیچ موضوعی با عنوان اینکه بلا تکلیف است، تلقی نمی‌شود (مطهری، ۱۳۷۱: ۱۱۶). این رویکرد درباره رسانه‌ها و رسانه مطلوب انقلاب اسلامی نیز صدق می‌کند.

یکی دیگر از اهداف رسانه‌های گروهی در تبیین آسیب‌شناسی نهاد خانواده از دیدگاه گفتمان دینی انقلاب اسلامی می‌بایست، ترویج و گسترش فرهنگ گفت‌وگو در جامعه باشد. بر این اساس، یکی دیگر از اثرگذاری‌های رسانه‌ها بر خانواده و فرهنگ دینی حاکم بر آن، کاهش فعالیت مشترک اعضای خانواده و کمک متقابل آنها به همدیگر است. ضمن اینکه در آموزه‌های دینی، اعضای خانواده به همکاری و گفت‌وگو با یکدیگر دعوت شده‌اند. با این استدلال که دین اسلام، حتی فراتر از محیط خانواده و در جامعه، به تعریف سازوکارهایی مانند «صله رحم»، «عیادات از بیماران»، «دستگیری از یتیمان و بینویان» پرداخته است (نظری، ۱۳۹۰: ۸۱۵). نادیده گرفتن ارزش‌های انسانی و اجتماعی توسط رسانه‌های فردگرا و منفعت‌محور از جمله آسیب‌های جدی نظم رسانه‌ای نوین است که به نوبه خود تهدیدی برای اساس نهاد خانواده است. به نظر می‌رسد رسانه انقلابی از این منظر می‌تواند به ترویج فضایل موجود در آموزه‌های اسلامی در حیطه فعالیت‌های رسانه‌ای پردازد و پیامدهای عینی آن را برای مردم روشن سازد.

۶-۳- دشمن‌شناسی و مقابله به تهاجم رسانه‌ای

ویژگی دیگری که می‌توان برای سواد رسانه‌ای اسلامی مطرح کرد، توجه به نقش مخرب رسانه‌های بیگانه در سست کردن بنیان خانواده به عنوان ارزشی متعالی در نزد آموزه‌های اسلامی است. به این دلیل که در گفتمان انقلاب اسلامی، حفظ و حراست از نهاد خانواده دارای اهمیت بسیاری است. به تعبیر رهبر معظم انقلاب که می‌فرمایند: «مسئله خانواده، مسئله بسیار مهمی است؛

پایه‌ی اصلی در جامعه است، سلول اصلی در جامعه است. نه اینکه اگر این سلول سالم شد، سلامت به دیگرها سرایت می‌کند؛ یا اگر ناسالم شد، عدم سلامت به دیگرها سرایت می‌کند؛ بلکه به این معناست که اگر سالم شد، یعنی بدن سالم است. بدن که غیر از سلول‌ها چیز دیگری نیست. هر جهازی، مجموعه سلول‌هاست. اگر ما توانستیم سلول‌ها را سالم کنیم، پس سلامت آن جهاز را داریم. مسئله اینقدر اهمیت دارد» (بیانات رهبری در دیدار با بانوان، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

در همین راستا، مقابله با آسیب‌های رسانه‌ای که باعث زوال و نابودی نهاد خانواده می‌شوند، از اهمیت خاصی برخوردار است. زیرا یکی از اهداف اساسی رسانه در اسلام، فراهم کردن شرایط برای شکوفایی استعداد انسانی است. بنابراین ساماندهی ارتباط بین انسان‌ها شرط اساسی شکوفایی کیفی انسان‌ها و جوامعی است که در آن زندگی می‌کنند (معمدنژاد، ۱۳۸۳: ۲۱). یکی از ابعاد ساماندهی روابط انسانی، پرهیز از تبلیغات سوءرسانه‌ای دشمن و بهره‌گیری از رسانه اسلامی است. بدین ترتیب، در مقوله دشمن‌شناسی نیز باید گفت توسعه سواد رسانه‌ای به عنوان یک رکن در نظام آموزشی می‌تواند در خلاف جهت توسعه‌طلبی غرب در ایران با مؤلفه‌های فرهنگی-سیاسی خاص محسوب گردد. لذا دغدغه آسیب‌رسانی رسانه‌ها و آسیب-پذیری خانواده‌ها و دنبال کردن راهی برای کاهش اثرات مخرب رسانه‌ها به ویژه برای مخاطبان جوان و نوجوان که بیشترین مصرف‌کنندگان رسانه‌ها هستند، باید مورد توجه قرار گیرند (محمدپور، ۱۳۹۵: ۸۴۲). علاوه بر این، سواد رسانه‌ای اسلامی در واقع به نقش کانون خانواده در توسعه‌بخشی به محتوای رسانه‌ها دارد، که به نوعی به انسجام و تعاملات اعضای خانواده توجه نشان می‌دهد. بنابراین بهره‌گیری از تجارب مشترک اعضای خانواده و زندگی پایدار میان اعضای خانواده بخش مهمی از ابعاد سواد رسانه‌ای اسلامی است. بر این اساس، سواد رسانه‌ای اسلامی بر مبنای ارزش‌های پذیرفته شده انقلاب اسلامی ایران این هشدار را به ما می‌دهد که نسبت به محتوای رسانه‌های غربی منفعل نباشیم و به آسیب‌شناسی رسانه‌ای پردازیم. بر این اساس، هرچند نمی‌توان رسانه را از زندگی انسان حذف کرد، اما والدین نباید نسبت به محتوای برنامه‌های رسانه‌ها از جمله رسانه‌های مخالف با ارزش‌های انقلاب اسلامی بی‌توجه باشند. بر این اساس، آنچه در سواد رسانه‌ای مطرح می‌شود، افزایش کمی و کیفی «مخاطبان فعال» است که به نحو مطلوب بتوانند به واکاوی محتوای رسانه‌ها پردازند. فرصت دادن به نخبگان رسانه‌ای برای نقد محتوای رسانه‌های بیگانه می‌تواند گام مهمی برای شناسایی آسیب‌های رسانه‌ای باشد.

نتیجه گیری

رسانه‌ها به عنوان ابزارهایی مهم، نقش قابل توجهی در شکل‌گیری و تغییر نهادهای انسانی از جمله نهاد خانواده بر عهده دارند. با این حال، هر مکتب سیاسی و فلسفی تلاش می‌کند تا بر اساس آموزه‌های مدنظر خویش به بازتعریف نقش و جایگاه آنان پردازد. بنابراین تعریفی که مکاتب سیاسی و فلسفی از نقش و جایگاه رسانه‌ها ارائه می‌دهند، بر چگونگی بازنمایی آنان در حوزه‌های مختلف اثرگذار است. بر همین اساس، بازنمایی رسانه‌های گروهی، نظیر آنچه در غرب و رسانه‌های صنعت فرهنگ دیده می‌شود، هرگز مورد پذیرش رسانه‌های طراز انقلاب اسلامی نیست. بررسی رویکرد گفتمان انقلاب اسلامی نیز نشان می‌دهد که ترویج فرهنگ اخلاق، همکاری، زندگی مسالمت‌آمیز و معتدل در سایه بهره‌گیری از رسانه‌های مطلوب و طراز انقلاب اسلامی است که در نهایت بتواند زمینه‌ساز استحکام نهاد خانواده گردد. ضمن اینکه، رسانه مطلوب انقلاب اسلامی با نفی رویه‌های منفعت‌طلبانه و ابزارانگارانه غربی، در صدد ترویج اخلاقی اسلامی، نگاه فطرت‌گرا به زیست اجتماعی انسان‌ها و همچنین تأکید بر تعامل مسالمت-آمیز زن و مرد در عرصه‌های مختلف زندگی است.

آنچه بیش از هر چیز باعث نقش‌آفرینی متفاوت رسانه‌ها در نزد گفتمان انقلاب اسلامی می‌شود، اهمیت داشتن نهاد خانواده است. بر همین اساس، آنچه در قالب «سواد رسانه‌ای اسلامی» مطرح می‌شود، بر مبنای معیارهایی از جمله داشتن بصیرت رسانه‌ای، توجه به کرامت ذاتی انسان، حقیقت‌طلبی، مقابله با تهدیدات رسانه‌های بیگانه و فردگرایی منبعث از آن، ترویج گفت و گو، دفاع از ارزش‌های انسانی و همچنین محوریت اخلاق است. بنابراین سواد رسانه‌ای اسلامی با دفاع از اصول بنیادین اسلامی از دو جنبه به بازنمایی رسانه‌های گروهی در آسیب‌شناسی نهاد خانواده می‌پردازد: اول، جنبه سلبی: مقابله با تهدیدات و خطرات رسانه‌ها و زدودن آثار منفعت‌طلبی و مادی‌گرایی؛ دوم، جنبه ایجابی: ارائه مدلی بومی بر مبنای ارزش‌های اسلامی و انسانی جهت رشد و تعالی نظام خانواده که به عنوان محور تربیت و پرورش انسان‌ها به شمار می‌رود. بنابراین شکل‌گیری و تداوم بخشیدن به نظام خانواده در جامعه اسلامی، می‌تواند توسط سواد رسانه‌ای اسلامی و با رویکردی انتقادی شکل گیرد و در جهت تحکیم و تقویت نظام خانواده به مقابله با آسیب‌های رسانه‌ای پردازد و الگوی مطلوب خود را بر مبنای کرامت ذاتی انسان‌ها، حقیقت‌طلبی و پرهیز از اغواگرایی و منفعت‌طلبی ارائه دهد. از این رو، ایده «سواد رسانه‌ای اسلامی» در صورت تعمیق و تحقیق بیشتر می‌تواند راهنمای تحقیقات متعددی در آینده باشد.

منابع و مآخذ:

- قرآن کریم.
- بخشنده بالی، عباس (۱۳۸۵)، بررسی مراحل شکل‌گیری هویت دینی کودکان و نوجوانان، تهران: تهران: مرکز پژوهش‌های صدا و سیما.
- بشیر، حسن (۱۳۹۰)، سیاست فرهنگی تفاوت در بازنمایی حجاب اسلامی در رسانه‌های غربی، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی**، دوره چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۰، صص ۶۹-۴۵.
- چشمه‌نور، مرتضی، پوریانی، جابر (۱۳۹۲)، **جنگ نرم از تهدید تا واقعیت**، تهران: انتشارات مرکز پژوهشی صیاد شیرازی.
- حاج محمدی، علی (۱۳۹۵)، **انگیزه‌های دینی در گسترش سواد رسانه‌ای**، تهران: انتشارات پشتیبان.
- خوانساری، جلال‌الدین محمد (۱۳۶۰)، **شرح غررالحکم ودررالكلم**، با مقدمه میرجلال‌الدین حسینی ارموی، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سلیمی، محمد (۱۳۹۰)، دین و مدیریت پیام (نگاهی به استراتژی فرهنگی رسانه)، **مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی «دین و رسانه»**، صص ۱۳۶-۱۶۷.
- صفایی، سید حسین، (۱۳۷۰)، حقوق بشر در اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر، **«مجله دانش‌کده حقوق و علوم سیاسی»** (دانشگاه تهران) "شماره ۲۷.
- کی‌نیا، مهدی (۱۳۸۴)، **مبانی جرم‌شناسی**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۱)، **وحی و نبوت**، تهران: نشر صدرا.
- معتمدزاد، کاظم (۱۳۸۳)، یونسکو و سیاست‌گذاری ملی ارتباطات در کشورهای درحال توسعه: از سیاست‌های ارتباطی تا سیاست‌های متکی به الگوی «توسعه‌ای دیگر»، **فصلنامه رسانه**، شماره ۵۸.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶)، **تفسیر نمونه**، تهران: نشر دارالکتاب الاسلامیه.
- نگارش، حمید (۱۳۸۰)، **هویت دینی و انقطاع فرهنگی**، قم: نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
- واعظی، رضا (۱۳۹۵)، نارسایی نظریه‌های موجود و بایسته‌های نظریه‌پردازی برای رسانه‌ها طراز انقلاب اسلامی، **فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی**، سال سیزدهم، شماره ۴۶، صص ۱۴۴-۱۲۵.

منابع انگلیسی:

- Punjabi, Vikkesh (2014), **security Risks/ Treats and Rewards in Social media**, University of Oula, Department of Information Processing science Master thesis, November, pp 1-38.

سایت‌ها:

- بیانات رهبری در دیدار با جمعی از بانوان برگزیده کشور، ۳۰ فروردین ۹۳، قابل‌بازرسی در ساسات: <http://farsi.khamenei.ir>
- بیانات رهبری در دیدار با بانوان، ۱۴ دی ۱۳۹۰؛ قابل‌بازرسی در سایت: Farsi. KhAMENEI
- بیانات رهبری در اجلاس جهانی زنان و بیداری اسلامی، ۲۱ تیر ۹۱؛ قابل‌بازرسی در ساسات: <http://farsi.khamenei.ir>